

Veszprém megye helytörténeti lexikon¹

(Könyvismertetés)

Nagyszabású, az egész ország területét fokozatosan felölelő vállalkozás első kötetét vehettük a kezünkbe az elmúlt évben. Ismertetésekor — mint erre már mások is rámutattak² — elsősorban abból a szempontból lehet és kell vizsgálnunk a szerzők célkitűzését és a megvalósításban elért eredményeit, hogy a lexikon-sorozat jó úton indult el, lehet-e, kell-e az eredeti elgondoláson változtatni?

Talán másodsorban, de számunkra, Veszprém megyében élő és működő szakemberek számára mégis szükségesen „előkelőbb” rangsorolásban kell azonban az első kötetet vizsgálnunk. Hiszen megyénknek hosszú évtizedek óta, sőt, ha a korántsem ilyen átfogó célzattal készült munkákat leszámítjuk, első ízben jelent meg olyan helytörténeti összegezés, amelynek értékét nemcsak a kortárs, hanem jövőhagyó elkövetkező generáció is méltányolni fogja.

E kötetnek tehát mindkét értelemben vett úttörő jelentősége miatt, bár főleg helyi vonatkozásaiban vagyunk elsősorban illetékesek vizsgálandni. Érdekes azonban az előkészítése előtti elgondolások, az arról folytatott viták ismertetésével is foglalkozni, nyomon kísérni a tervekben valóssággá lett mű útját.

I.

Amint arra a szerzők maguk is hivatkoztak, tervezetüket annakidején, mint az Országos Községi Törzskönyvbizottság tagjai dolgozták ki és terjesztették e bizottság elé 1948-ban, amely azt pártolta. Kiindulásként tehát egyrészt a helynév-megállapításokkal kapcsolatos történeti anyag kiadatásának szükségessége merült fel,³ másrészt a helységeknél érthetően szűkszavú, de az egész országra kiterjedő, míg az egyes helytörténeti monográfiák csotenként részletező, de korántsem minden település felölelő, tehát hiányos (emellett gyakran elavult) adatközlései közötti áthidaló megoldásnak a lexikális módszerű feldolgozást javasolta. Azonban már ekkor is hangsúlyozták a tervezet készítői, hogy csak a névváltozatok, — változtatások közzététele nem

volna elegendő, a történeti statisztika adatait feltétlenül hasznosítani kellene, ezzel számos tudományág felmerülő igényeit, elsősorban természetesen a demográfusok és gazdaságtörténészekét lehetne kielégíteni.⁴

A bizottság tagjainak (köztük Pais Dezsőnek, Kniezsa Istvánnak, Mendöl Tibornak) egyetértése ellenére sem indulhatott meg a szervezett munka — anyagiak hiányában, csupán a szerzők végezték anyaggyűjtésüket, korlátozott mértékben. Néhány év múlva azonban, amikor 1952-ben felmerült a Törzskönyvbizottság megszüntetésének gondolata, a Magyar Tudományos Akadémia II. Osztálya elfogadta és anyagilag is támogatta a szerzők javaslatát arra vonatkozóan, hogy kísérletezzék ki a helységek névalakjaira és azok változásaira, a települések keletkezésére, pusztulására, fejlődésére vonatkozó főbb adatok közreadásának módozatait. A kutatómunka kezdetben két megyére terjedt ki. Borsodnál a levéltári források szinte megszakítatlan sorozatban állottak rendelkezésre, míg Veszprém megyénél ezzel ellentétben csak hézagos adatsorok voltak kiaknázhatók. Már itt meg kell jegyeznünk azt a körülményt, hogy a szerzők adatgyűjtésének az 1940-es évek végén történt megindításakor a történeti és a mai közigazgatási beosztású Veszprém megye területileg egybeesett. Az 1950-ben végrehajtott területrendezéssel a helyzet ugyan jelentősen megváltozott, azonban a levéltári állagok a történeti beosztáshoz igazodtak, így a szerzők — mint egyedüli kutatók is — nem tudtak vállalkozni a jelentős többletmunka elvégzésére, ami a rendezésből adódott. Ez tökéletesen érthető és az eljárást kifogás nem érte. Legfeljebb nyomósabb okok szólnak amellett, hogy a következő kötetek egyike az 1950 előtti Zala megyét dolgozza majd fel.

Az adatgyűjtés előrehaladtával szükségesnek látszott néhány minta-leírás és a feldolgozási szempontok alapján a munka megvitatása. Erre 1955 nyarán, a MTA Településtudományi és Nyelvtudományi Főbizottságának ülésén került sor. A számszerű adatanyag táblázatokba rendezése mellett — mely-

ben egyöntetűsége törekedtek — a szerzők az ott nem közölhető, de éppen a kutatások során előkerült értékes, változó bőségű anyagból készítették el az egyes települések életrajzát. Azonban még a legfontosabb tények is szétfeszíteni látszottak a szűkreszabott kereteket, megállapítható volt már akkor, hogy az összegyűjtött forrásértékű anyag teljes egészében közlésre nem kerülhet.

A tervezet megvitatása során az egyes szaktudományok képviselői a munkálatok fontosságával, sürgősségével egyetértettek. Jóllehet valamennyien tudatában voltak a terjedelemszabta korlátoknak, éppen a mű jelentőségének ismeretében vetettek fel újabb és újabb javaslatokat, melyek a gyűjtés körének kiszélesítését, még több szempont figyelembevételét igényelték volna. Ugyanakkor több hozzászólás emelte ki a közlésmód szabatoságát, még inkább a kutatási szempontok következetes szabályozásának, rendszerezésének fontosságát.

Mind ez alkalommal, mind a kézirat lektorálása során számos, valóban megszívlelendő s ami ennél is fontosabb, megvalósítható észrevétel segítette a szerzők munkáját. Feltétlenül érdemükül kell tudnunk, hogy a sok irányból érkező, gyakran egymással néha ellentétbe is kerülő javaslatból a legtöbbet elfogadták, hasznosították.

A tervezet elfogadása után tovább folytatódott a munka. Ez idő tájt kapcsolódtak az anyaggyűjtésbe és a feldolgozásba az egyes részfeladatok elvégzésére: a bibliográfus (Nagy László), a kartográfus (Nagy Júlia) és a névmagyarozatot adó nyelvész (Mikesy Sándor), az adatok kigyűjtését és rendszerezését végző többi munkatársat nem is említve.

A kéziratot 1960-ban zárták le és adták át a lektoroknak. Jóllehet maguk a szerzők is világosan látták, hogy az eredeti célkitűzés valamennyi szempontját (így pl. gazdaságtörténeti adatok — állatállomány, termelési mód stb. — közlését) a terjedelem korlátai miatt nem lehet érvényesíteni, tehát elhagyásuk mellett döntöttek, a kézirat így is terjedelmessé vált. A lektoroknak így, elismerve, hogy a szerzők töretlen úton jártak munkájuk készítése során, az a hálátlan feladat is osztályrészükül jutott, hogy helyenként rövidítéseket, elhagyásokat javasoljanak. (Így maradt el pl. a földrajzi nevek, határrészek neveinek közlése.) Többnyire azonban az ésszerű rövidítés, egységes utalásrendszer alkalmazása révén tartalmi szempontból változatlan maradt az egyes települések anyaga — ez azonban átdolgozást igényelt.

A terjedelem csökkentésének kívánalma azonban nem volt öncélú. Mindkét lektor egyaránt hiányolta az egyes településeknél amúgyis értékelt életrajzok alapján az egész megyére vonatkozó összefoglalást. Ez az általános érvényű megállapítások egyszeri közlésével többek között a felesleges ismétlődések kiküszöbölését (mint pl. az úrbéri terhek, megélhetés módjai, birtokosok, telepítések ismertetését) is eredményezhette. — Az összefoglalás ezen túl azután kitűnő alkalmat adott a történeti statisztika módszerével a megye lakosságának szám- és megoszlásbeli vizsgálatára is, fontosabb köztörténeti adatok ismertetése mellett.

Felmerült egy olyan javaslat is, hogy a községenként részletezett statisztikai táblázatokat egy közös, összevont táblázatsorral helyettesítsék. Még ha a javaslat nyomdatechnikailag megvalósítható lett volna, a közös megyei táblázattal az egyes települések könnyen nyomonkísérhető és összevethető területi, népesedési-népmozgalmi, továbbá lakóházakra vonatkozó változásai tűntek volna el a lexikonból, felemás helyzetet teremtve, hiszen ebben az esetben nem érvényesülhetett volna a lexikális rendező elv: egy címszó alatt tárgyalni az egyes települések adatait. — Más kérdés viszont, persze ez már a terjedelem növelését s az adatok esetleges ismétlődését jelentette volna, ha az összefoglaló részben, a települések egymással való összevethetése érdekében fontosabb táblázatok (pl. lakosság lélekszámváltozása 1785—1960 között) településenkénti adatai kerültek volna összevontan közlésre.

Az utóbbi javaslat tehát nem került megvalósításra s ez nem volt baj. Kár volt azonban egy másik javaslatnak engedve vesztegni tájakról, településekről és műemlékekről fényképeket közölni. Az e célra rendelkezésre álló teret inkább régi térképek részleteinek (pl. XIX. sz. közepi településfelméréseknek) nagyszámú, megfelelőbb léptékű közlésére lehetett volna felhasználni.

A kéziratnak a fentebb vázolt kívánalmaknak érdekében történt átdolgozása, ill. bővítése lényegében 1961 végére fejeződött be. Ha a nyomdai munkálatok, illetve az azt megelőző szerkesztési munkák időtartamát is ide vesszük, a szerzők javaslatuk felvetése óta több mint másfél évtizedig foglalkoztak munkájukkal, melyből tíz esztendő kellett az aktív kutató-feldolgozó tevékenységre fordítaniuk. E tények figyelembevételével szükséges a vállalkozás folytatásának mikéntjét meghatározni. Még ha számításba vesszük is az úttörő jelentőségű kezdeményezés első köteténél természetszerűleg jelent-

kező, de a továbbiakban remélhetőleg kiküszöbölhető műfaji, kutatásbeli nehézségeket s a feldolgozás szempontjának rendszeressé tétele érdekében szükséges átdolgozásokat is — melyek többletidőt igényeltek —, az egyes megyék anyagának megjelentetése több generáción keresztül húzódnék és ez egyértelmű lenne a válalkozás csődjével.

A konklúzió csak egy lehet: ha a helytörténeti lexikonsorozat megjelentetése érdeke a tudománynak, a közigazgatásnak, a jövőben az e kötetnél alkalmazott módszeren gyökeresen változtatni kell. Nem lehet kizárólag néhány kutatót, szinte egyéni vállalkozásként e feladattal megterhelni, hanem összehangolt munkaterv alapján egy, vagy több intézmény (köztük a vidéki, helyi intézmények: levéltár-könyvtár-múzeum) munkatársainak közös feladattá kell tenni a munkát, amelyet párhuzamosan, egy időben több megyére kiterjedően kell végezni. Az egész országra kiterjedő forrásanyagok kigyűjtését pedig egyszerre, egy munkafázisban kellene elvégezni és a kötetek megjelentetésére egy-két-évenként kellene sort keríteni.

Felmerülhet még az a vélemény, hogy a most kialakított műfajon belül ebben az első kötetben maximálisan érvényesített szempontokat tovább szelektálva kevesebb adatgyűjtést, ennél fogva korlátozottabb feldolgozó munkát igénylő módszer is kialakítható, ez a terjedelemtől, a kiadási időpontokra is visszahatna. Meggyőződésem az, hogy ezzel a lexikontípussal sikerült a helységnévtár és a helytörténeti monográfia között mutatkozó üres teret egyértékelt forrásközlő munkával áthidalni, kár lenne a szempontokat, a kialakított módszert ismételtelen átformálni. A munka tagolása, rendszerezésének alapelvei a gyakorlatban bizonyítottan jók. A feldolgozandó megyék adottságai (a kutatottság állása, források gazdagsága stb.) amúgyis különböznek, emiatt bizonyos változtatásokra, az alapelv helyenkénti módosítására így is szükség lesz. Továbbá néhány indokolt szempont figyelembevétele gazdagítását jelentené az alkalmazott módszernek.

II.

Ha tudatában is vagyunk annak, milyen, országos jelentőségű sorozat részeként folyt a Veszprém megyei kötet összeállítása, szerkesztése, ennél fogva a speciálisan mutatkozó helyi igények kielégítésére nem lehetett gondolni, a következőkben mégis helyi, ha úgy tetszik provinciális szemszögből vizsgál-

juk: milyen jelentősége van a lexikonnak a megye helytörténeti irodalmában?

Messzire vezetne annak oknyomozó vizsgálata: miért annyira hiányos és egyenetlenül feldolgozott Veszprém megye helytörténeti vonatkozásban? Hiányos például annyiban, hogy máig sem készült el a megye monográfiája, kisebb tájegységei is meglehetősen ritkán kerültek összefoglaló jellegű munkában feldolgozásra (így a Balaton-monográfia egyes kötetében). Ha az egyes települések monográfikus igényű (bár nem mindig kielégítő színvonalú) feldolgozásait vizsgáljuk, éppen az Ila—Kovacsics kötetében adott bibliográfiák jelzik, hogy a történeti Veszprém megye 176 települése közül legfeljebb a felével foglalkozott az utóbbi 60—80 esztendőben kutató. Egyenetlennak kell mondanunk a helytörténeti irodalmunkat azért, mert helyenként kitűnő részletfeldolgozások láttak napvilágot (pl. műemléki és régészeti szempontból), másutt, még a kínálkozó adatanyag gazdagsága sem ösztönzött senkit kutatásra.

A mozaikszerű részletfeldolgozások bármilyen szép számát tárja is elének egy-egy bibliográfia,⁵ részben az összefoglalások hiánya, részben az egyes szakterületen végzett feldolgozások „belterjessége” (pl. plébániatörténetek, régészeti, műemléki szakpublikációk) a jellemző. Mindezek okai közül kettőt tartok jelentősnek. Az egyik társadalmi. Veszprém megye társadalmának soha nem volt, egyes kiváló szaktudósok érdemét korántsem kicsinyelve, olyan rétege, mely a helytörténeti kutatások iránt behatóan érdeklődött volna, igényelte és támogatta volna az e fajta munkálatokat. Az érdektelenségnek köszönhető, hogy a millenáris idők felbuzdulásakor létesített megyei monográfia alap összege igen csekély volt (kb. 8000 korona), s tízegynéhány év alatt sem sikerült a cél érdekében elkölteni. S a közömbösséget mutatja, hogy amikor az 1910-es években, más célra kívánták a megye vezetői felhasználni, a javaslatot a törvényhatóság tagjai ellenvetés nélkül megszavazták.

Cselekvésképtelen volt az 1903-ban alakult vármegyei múzeumegylet is ebből a szempontból. Némi eredményeket csak a harmincas évek elején létrejött Veszprémvármegyei Régészeti és Történelmi Társulat működése, a társulat és a veszprémi múzeum publikációs tevékenysége mutatott fel e tekintetben.

Társadalmi méretű érdeklődés és ösztönzés híján természetszerű, hogy a megyének helytörténeti jellegű folyóirata sem volt, s érthetővé válik a másik

oka, jobban mondva okozata ennek a helyzetnek. Forrásközlések tekintetében Veszprém megye alig tud valamit felmutatni az egy Monumenta Romana Episcopatus Vesprimiensis sorozaton kívül. Természetes, hogy ha hiányzott az anyagiakban megmutatkozó áldozatkészség, ez a kutatásra jelentős mértékben visszahatott. Végeredményben tehát, összegezve az eddigieket, a helytörténeti kutatás megyénkben tapasztalható viszonylagos elmaradottságának okai egy, a megyében kialakult társadalmi-történelmi helyzettel magyarázhatók elsősorban.

Ezen, a mindenképpen sajnálatos helyzetképen lényegileg nem módosított az sem, hogy a felszabadulás óta örvendetes változás tapasztalható. Az újabban szépszámmal napvilágot látott városmonográfiák, néprajzi, régészeti, műemléki vagy bármilyen más jelegű tanulmányok ma is csak a színskála egyes színeit adják, de nem válnak egy spektrum szerves összetevőivé. S a legtöbb közös hibája, hogy nem támaszkodik, mert forrásközlés híján nem támaszkodhat, új levéltári anyagra.

A helytörténeti lexikon veszprémi kötetét tehát elsősorban mint forrásanyagot közlő, azokra bőven is utaló művet forgatja majd hasznosan a kutató. Ugyanakkor az összegezés, a helységek életrajza alapján a helytörténetírásban mindeddig sajnálatosan nélkülözött történeti statisztikai, demográfiai szempontok és értékelések fognak újabb indítékokat, illetőleg szempontokat adni a további feldolgozásokhoz.

Természetesen a lexikon sem pótolhatja mindazt, amivel a kutatás megyénkben még adós maradt. Így elsősorban a megye középkori történetének kutatása szempontjából a lexikonnak a legjobb esetben is csak visszautaló szerepe van. Éppen a szerzők ismerték fel továbbá a legjobban, hogy a XVI—XVII. századi levéltári források, legalábbis amelyek az országban találhatók és átkutatottak (a családi levéltárakat nem számítva), megyénknek köztörténetére éppúgy, mint más szempontból, alig szolgáltatnak annyi adatot, melyből halvány kontúrok volnának felrajzolhatók. Az itt mutatkozó hiányosságok éppen a lexikon anyagának közzétételével váltak általánosan ismertté, nyilván ösztönözni fognak arra, hogy helytörténészeink más forrásokhoz is folyamodjanak.

A XVI—XVII. századokra vonatkozó hiányos adatsorok miatt a megye népességének lélekszáma, társadalmi, gazdasági helyzet tekintetében ábrázolható fejlődése folyamatosan nem vázolható fel. Azonban enélkül is kiviláglik, ha csak a XVIII—

XIX. századi adatokra támaszkodunk, egy megdöbentő, elgondolkodtató és feltétlen további kutatásokat igénylő jelenség, amelynek ilyen világos bemutatása a lexikon legfőbb értéke és tanulsága.

A közölt adatsorokból világosan kitűnik, hogy Veszprém megye összlélekszáma, de azon belül a települések túlnyomó részének népessége a fejlődés üteméhez viszonyítva alig, vagy egyáltalán nem nőtt az elmúlt másfél évszázad alatt. (1949-ben az 1785-ös lélekszámhoz képest a megye lakossága mindössze 97,5 százalékkal gyarapodott: 165 év alatt alig több mint 0,5 százalékos az évenkénti fejlődés.) Az egyes kisközségek esetében természetesen még sokkal rosszabb a helyzet. S hogy ez a folyamat, ha más okból is, de mégis napjainkig tart, a statisztikai adatokból szintén világosan kiderül.

Ha ez a jelenség csak a kis, fejlődésképtelen lakott helyek esetében volna észlelhető, magyarázatát könnyebben adhatnánk. Már korábban is tudtuk azonban, hogy magának a megyeszékhelynek is 1785—1910 között alig, hogy megkésztetődött a lakossága, ez a fejlődésképtelenségre valló tendencia tehát bizonyíthatóan a XIX. századra vonatkoztatva az egész megyére általános érvényű. Hollós István tanulmánya⁶ alapján vált ismeretessé, hogy 1880—1930 között az elvándorlás csaknem 63 000 Veszprém megyei lakost érintett. Így tehát csak az eddig ismertett néhány adat és jelenség is a megye társadalmi-gazdasági történetének olyan kulcsait adja kezünkbe, melyet nemcsak a múlttal foglalkozó, de a jelent irányító és a jövőt tervező közgazdászok, közgazdászok stb. számára is feltétlen elgondolkoztatók.

S éppen e kiragadott, de talán legjellemzőbb példán keresztül mutatható be, milyen fontossága van a lexikon elkészültének. Vitatható, mert elnagyoltnak látszik a szerzők adata, magyarázata a jelenségre vonatkozóan. Nemcsak a nagybirtok szorítása, a föld hiánya egyedül az ok. Az ipari munkaalkalom hiánya is hozzájárulhatott ehhez — írják a szerzők. Főleg, ha azt nézzük, hogy a megye területén a XIX. század elején a városokban és falvakban hozzávetőlegesen 150 cég működéséről van tudomásunk s ezek a devecseri és pápai járások nyugati részén fekvő falvakon kívül csaknem minden más településen nem is jelentéktelen számú lakost tömörítettek — módosítani kell ezt az állítást. A jelek szerint, bár ez csak az eddigiekből leszűrt általánosítás, Veszprém megyében a XVIII. században az újratelepítés, az intenzívebb gazdálkodás, továbbá az egyes iparágak újraéledése, specializáltsága ré-

vén történt megoszlása tekintetében, de még a manufaktúrák iparok (papír, üveg, kerémia stb.) szempontjából is a viszonyok jobbak voltak, mint általában a Dunántúl bármely megyéjében. Mondhatnánk talán azt is, hogy a fejlődés legkedvezőbb előfeltételei éppen ebben a megyében voltak meg leginkább. A XIX. század egész folyamata azonban egyértelműen a visszafejlődés jegyében értékelhető. Okai között a nagybirtok tökehiányát éppúgy kereshetjük, mint a polgárság kifejlődését akadályozó feudális tendenciák érvényesülését, a továbblépni nem tudást általában.⁷ Adatok híján ennek az egész megye fejlődésére jellemző folyamatnak gazdasági és társadalomtörténeti értékelése nem indulhatott meg eddig.

Kétségtelen, hogy a tényanyag közlése, a szigorú szelektálás ellenére is hihetetlen bőségu adat ismeretése a lexikon legfőbb értéke. De amint az említett és szép számmal említhető kisebb részproblémák sokasága bizonyítja, a szerzőknek sikerült művekben a fejlődés dinamikáját érzékeltetni, sikerült a tudományos kutatás olyan ösztönző alapját kézbe adni, amely jóval több, mint amire a szerzők első tervezetük kidolgozásakor gondolhattak.

S amikor azt is állítom, hogy a kutatómunka a feldolgozás tekintetében többre is képesített volna, ezt nemcsak a publikált anyag ismeretében teszem. A szerzők ugyanis, egyetértve több szakembernek más, a tervezet tárgyalásakor, majd a kézirat bírálatakor elhangzott javaslatával, munkájuk cédulaanyagát hozzáférhetővé kívánván tenni, azt a veszprémi Bakonyi Múzeumnak adták át, amely, mint a megye múzeumi szervezetének központja, néhány éve a helytörténeti kutatások irányítását is végzi (természettudományi, régészeti és műemléki kutatások tekintetében eddig — melyek széles területen kapcsolatosak a helytörténet más szakterületeivel és természetesen egymással). Ezt az anyagot is átvizsgálva nyugodtan kimondhatom, hogy a megye sok munkatárssal készítenő monográfiája adatainak zömét a közzétett és közöletlen Ila—Kovacsics-féle anyag alkotja majd.

Éppen ezért, ha nem az eredeti célkitűzést tekintjük, ha a szerzőknek nem egy sorozat maguk- és másokszabta rendszeréhez és terjedelméhez kellett volna igazodniuk, Veszprém megye kevés híján hozzájuthatott volna régóta várt monográfiájához is. Természetesen ez már nem a bíráló, hanem a lokálpatrióta véleménye. — Magát az elkészült művet tekintve viszont nyugodtan állítható, hogy e sorozat keretében Veszprém megye alighanem többet

nyert a lexikon kiadásával, mint sok más, még csak ezután megjelenő kötettel a helytörténeti kutatás tekintetében előbbálló megyéje az országnak.

III.

A bíráló azonban, ha mércéje felmutatása előtt kinyilvánítja is általános, osztatlan elismerését a művel szemben, nem hallgathatja el, ha hiányokat érez. Legfeljebb tudomásul veszi, hogy a szerzők minden jószándéka, szakértelme mellett sem lehetett módjuk különböző okok miatt a kívánatos maximum nyújtására.

Előljáróban azt is meg kell állapítani, hogy a szerzők maguk is kezére jártak a bírálónak azzal, hogy a bevezető fejezetekben őszintén feltárták, hol, mennyiben érzik hiányosnak a kötetet. Nemegyszer utaltak arra, hogy a kiegészítésekkel, a részletkutatásokkal egyes megállapítások módosíthatók lesznek. Így tehát néhány észrevételt, mint például azt, hogy az egyes települések életrajzainál vitatható volt egyedül az általuk feltárt közöletlen forrásanyagra támaszkodva dolgozniuk, hiszen helyenként már a publikált kötetek, tanulmányok be- dolgozásával a kép teljesebbé válhatott volna, — ismétlem, ezt a körülményt éppúgy, mint a bibliográfia hiányosságait⁸ nem is tárgyalom.

Fentebb említettem már, hogy egyes összefoglaló tabellák a bevezető fejezetekben szükségesek lettek volna. Hozzátehetem, hogy bár az itt közölt térkép-es-grafikonos mellékletek igen jók, néhány még szükséges lett volna a teljességhez. Az egyes települések földrajzi környezetének leírása, lokalizálása (szomszédos települések említésével, különösen pusztánmaradt falvak esetében), általában hiányzik. A szöveg terjedelmét talán szükségtelenül növelte volna ennek bedolgozása. De egy megfelelő jelmagyarázattal, esetleg a jelenlegi községhatárok jelzésével is ellátott térképlapon valamennyi címszó pontosan, vagy hozzávetőlegesen a helyére kerülhetett volna. Komoly kartográfiai munkával talán még a községek összevonás előtti, illetőleg egyes puszták — elpusztult falvak határait is jelezni lehetett volna, pl. az 1857-es kataszteri lapok alapján. S ez a kívánalom éppen nem kizárólag a tudományos szakemberek igénye, a közigazgatás helyi és felsőbb vezetői számára legalább annyi a jelentősége.

Ha már az illusztrációknál tartunk, a kifogásolt 69 fénykép helyett, melyeket elhagyhatónak tartok, inkább tipikus települési formákat (belterületek

esetleges változásaival), a közölnél számosabb régi térkép-fotót kellett volna közölni. Úgy érzem, hogy ennek a lexikális formának egyenesen szüksége van minél több ábrára, eredeti dokumentum teljes, vagy részleges közzétételére. (Legfeljebb az iratok közlésénél — ha erre egyáltalán szükség van — tartom a léptéket kicsinynek.) Idetartozik még a községpecsétek közlésének kérdése is. Feltétlen helyes volt a fellelhető lenyomatok publikálása, de helyenként átrajzoltatással magát az ábrázolást közérthetőbbé lehetett volna tenni. Sajnálatos azonban, hogy a közzététel előtt a Bakonyi Múzeum igen gazdagnak mondható eredeti pecsétgyűjteményét a szerzők nem ismerték meg. Itt ugyanis száznál több községi, városi és megyei pecsétíromó (természetesen jónéhány helysénél több, korban és ábrázolásban eltérő variánsal) található, mindmáig közöletlenek. Szükséges lett volna azonban mindenképpen a megye címerének közlése, ha másutt nem, legalább a kötet táblán.

A kötet lexikális része 472 (és nem 481) címszót tartalmaz. Ezek közül 176 lakott hely, község és város névváltozatait, névmagyarázatát, életrajzát, teljes statisztikai adatanyagát közlik, térképjelzetek és ahol van, bibliográfiai, végül a levéltári utalásokat tartalmazó jegyzetanyag kíséretében. Néhány esetben csak a térképek jelzete, másutt egyes táblázatok hiányoznak (összevont községek esetében, vagy elhagyott falvaknál). Így körülbelül kétszázra tehető a teljes alaposággal tárgyalt települések száma, míg a többi lakott hely, vár stb. ismertetésénél a névváltozatokon kívül az életrajzi s ehhez kapcsolódó jegyzet és bibliográfiai anyag volt közölhető. Az egykor és ma is lakott helyek jegyzéke a ma ismert adatok alapján teljesnek mondható.

A helynévmagyarázatok elhagyása a pusztán maradt települések esetében meglehetősen sajnálatos. Valamennyi helynév eredeztetése esetén ugyanis a névadásra, a megtelepülés időpontjára vonatkozóan a teljes anyag ismeretében lehetne általános érvényű következtetéseket levonni, így viszont a csonkán maradt, felerészben elkészült névfejtés legfeljebb csak a laikusízü névadásmagyarázat ellensúlyozását adhatja.

Remélhetőleg a kötetből elhagyásra ítélt földrajzi helynevek kilátásba helyezett megjelentésekor pótolni lehet az elmaradt magyarázatokat s egyszersmind mód nyílik a megye helyneveivel foglalkozó elemző, összehasonlító nyelvészeti-történeti tanulmány megjelentetésére is. (Itt szükségesnek tartom még azt is megemlíteni, hogy a megyei tanács a

múzeumokkal és az önkéntes néprajzi gyűjtőkkel néhány éven belül össze kívánja gyűjteni a ma élő földrajzi neveket. Kívánatosnak látszana e terveket az említett helynévpublikációval összehangolni.)

Az egyes települések életrajzi anyaga zömében megfelel a kívánalmaknak: tömören fogalmazottak, minden lényeges, felkutatott anyag említésre kerül bennük. Kétségtelen, hogy az egyes településekre vonatkozóan előkerült adatok, mennyisége kihatott az életrajz terjedelmére. A bőségesebb közlés ellen nem is lehet kifogást emelni, néhol azonban érezhető, hogy különösen a feudális kori anyag esetleges „soványsága” pótlásaként a szerzők a statisztikai adatsorok szükségtelen elemzésével, vagy a község felszabadulás óta elért eredményeiről adott közléssel (pl. villamosítás, új kultúrház, orvosi rendelő építése stb.) próbálkoztak, véleményem szerint feleslegesen.⁹

A III. pontban a község határának művelési ágak szerinti területmegoszlását találjuk három keresztmetszetben (1857, 1895, 1935). Csak mint gondolatot vetem fel: nem volna-e hasznos a következő kötetknél, ha mégoly pontatlanok is, a XVIII. századi összeírások mezőgazdasági művelésre vonatkozó adatait közzétenni? A még nem kielégítő adat is hozzávetőleges tájékoztatást adhatna az 1857-et megelőző 80—100 évben bekövetkezett változásokról.

A IV. pont alatti táblázatok közzététele megfelelő, hiszen jól szelektáltan tartalmazza a népességi adatokat. Bár az egyöntetűség rovására menne, de meggondolandónak tartom, esetenként a IV/3. rovatához, a foglalkozási adatokhoz kiegészítő kimutató csatolását. Veszprém megyei településeknél is számos esetben jelzik a szerzők az iparosítás hatására a népesség foglalkozási megoszlásának változását. E tény a táblázatban jelenleg található három foglalkozási főcsoport adatai (őstermelés, bányászat- ipar, más foglalkozás) nem tanúsítják a szükséges részletességgel. Néhány foglalkozási főcsoportra bontva a két utolsó adatot, az átalakulás irányai egyes településeken sokkal inkább érzékeltethetők volnának.

Részben ide, részben azonban az életrajzi részhez tartozik egy, véleményem szerint nem elhanyagolható kérdés: a kézműiparra vonatkozó adatok részletesebb bedolgozása. Maguk a szerzők is kiemelik az 1828. évi, e tekintetben legalaposabb és egyben legjellemzőbb adatok alapján a megye iparúzó népességének viszonylag magas számát. 1300-nál magasabb Pápán, Várpalotán és Veszprémben együttevége az iparosok száma. Ha ehhez hozzávesszük a

legapróbb községben is található iparüzőket, következtethetünk a megyében falvakban működött céhek számából, egyáltalán nem lesz meglepő, ha arra az eredményre jutunk, hogy a XIX. század elején a megye lakosságának 12—15 százaléka legalább iparból élt, a háziipart nem is számítva.

Általánosságban ismeretes, hogy a megye falvaiban, de helyel-közzel városaiban is fogyott a XIX. században az iparüzők száma. (Pl. Veszprémben 1828-ban 40 százaléknál magasabb volt az iparból élők száma, ez 1900-ban 33,7, 1930-ban már csak 30,6 százalék volt.)¹⁰

A Bakonyi Múzeum igen gazdag céhes anyaga (tárgyak és iratok) kiaknázható lett volna, publikálatlan, tehát forrásértékűnek számít mindkét anyagcsoport és a Szádeczky ismertette anyagnál sokkal bővebb. Felhasználása révén és esetleg az iparüzők számának az 1828-as összeírás alapján történő összevetésével a most csak általánosságban mozgó, illetőleg nem rendszeresen bedolgozott adatokra támaszkodó megállapításokhoz igen értékes tényanyagot lehetett volna csatolni.

Végül arra, hogy csupán az újonnan kigyűjtött források adataira történt hivatkozás az életrajzok felvázolásánál, a korábbi publikációk figyelmen kívül hagyása hiányosságokat okozhat, a néhány manufaktúrális kezdeményezés, tehát a nagyüzemi termelés csíráinak tárgyalása a példa. A szerzők nem tesznek említést, mert forrásaik e tekintetben hiányosak voltak, a bakonybéli és a városlódi kerámiaüzemekről, holott az utóbbi több-kevesebb eredménnyel, de a felszabadulásig működött. S miután ide helyezték át az 1850-es években a pápai kerámiaüzemet, helytelen az az állítás, hogy Pápán csak a kiegyezés után szűnt meg a „porcelán” gyártása.¹¹ Azt a tendenciát, hogy a nagybirtokosok, polgárok (vagyonosabb kereskedők és céhiparosok) alapította manufaktúrák a XIX. század közepéig fejlődőben vannak, majd egymást követik a bukások, visszahúzódnak a tőke, a vállalkozások száma a XIX. század végén kezd ismét, bár igen korlátozott mértékben nőni, az összefoglaló részben is részletesebben lehetett volna tárgyalni, az okokra rámutatva. Ugyanitt lehetett volna a megyében a kereskedelmi forgalmat döntően befolyásoló, visszafejlesztő vasútépítési tevékenységről részletesebb ismertetést adni.

A fentiekben észrevételezett apróbb hiányosságokat (melyeknek számát a részletekkel foglalkozó szakemberek munkájuk során nyilván szaporíthatják) nem akadémuskodásból kívántam említeni. Mindezek eltörpülnek a közzétett anyag csodálatos

gazdagsága mellett. Ami a vázolt javaslatokból megcsívelhető, arra a következő kötetekben tekintettel lehet lenni, biztosra veszem azonban, hogy e fajta igényekkel szép számban fognak még találkozni a szerzők. Nem hallgathatom el azonban, hogy a kötet hiányosságainak észlelésekor ismételten az a benyomásom támadt: ezek jórésze kiküszöbölhető lett volna a helybeli intézmények hatékonyabb közreműködése révén.

IV.

Befejezésül tehát, nem is csak egy felmerült probléma kapcsán tartom szükségesnek tisztázni, milyen szempontokat kellene a jövőben sokkal hatékonyabban megszabni tudományos vállalkozások tervezésekor, végzésekor s központi és vidéki tudományos intézmények, azok munkatársai között milyen volna a kívánatos együttműködés, továbbá egyes vállalkozások összeegyeztetése tekintetében a tudományos munka szervezésénél mire kellene ezután az illetékeseknek tekintettel lenniük.

Őszintén meg kell állapítanunk, hogy a helytörténeti lexikon veszprémi kötetének készítése a vázolt problémák tekintetében a negatív példát adja. Igaz ugyan, hogy a megye tanácsa anyagilag — bár szerény keretek között — támogatta a kutatást. Igaz, hogy a kötet egyik lektora, a Megyei Könyvtár akkori igazgatója személy szerint sok segítséget nyújtott. De sem a megye levéltára, sem múzeuma, sem könyvtára intézményesen nem volt érdekelt ennek az éppen a megye helytörténete szempontjából nagyhorderejű munka támogatásában. Az igazság kedvéért azt is el kell mondanunk, hogy mindeme intézmények esetleg éppen megfelelő munkatársak híján annakidején talán nem is tudták volna azt nyújtani, amit ma, megfelelő apparátusuk létrejöttével már biztosíthatnának. Ettől függetlenül mégis az a helyzet, hogy e munka helyileg közügygé kellett volna, hogy váljék, s nem lett azzá.

A következtetés e tekintetben világos: ma már általában nem kizárólag személyi adottságokon múlik, hogy lehet-e az említett intézményeket s munkatársait és ezen túl, más szakembereket egy-egy ilyen feladat támogatására mozgósítani. Kialakult a múzeumi szervezetek igazgatósági hálózata megyénként, ezzel a helytörténeti kutatások bázisai teremtdtek meg. Munkatársi gárda, anyagi ellátottság tekintetében is kedvezően alakult a helyzet. A megyei könyvtárak feladatkörébe is bekerült a hely-

történet sajátos teendőinek ellátása (különgyűjtemények, helyi kiadványok gyűjtése, bibliográfiák készítése stb.), elképzelhető, hogy a megyék levéltárainak munkatervébe is beilleszthető a helytörténeti lexikonokkal kapcsolatos feladatok végzése, annál is inkább, miután a lexikon egyik kiadó intézménye éppen az Országos Levéltár.

Miután ezeknek az intézményeknek irányítását egyrésztől egységesen a Művelődésügyi Minisztérium illetékes szakosztályai végzik, a múzeumok és levéltárak esetében a kutatási program összeállítására a Magyar Tudományos Akadémia is tehet javaslatot, végül a könyvtári és múzeumi szervezet gyakorlati irányítása a megyei tanácsok kezében van, nincsen annak akadály, hogy kellő előkészítés után ezek az intézmények szervezett formában lehessenek résztvevői a lexikonok előkészítésének, kiadásának. (Talán a szerkesztőbizottságokban is felválthatnák az amúgyis túlságosan lekötött párt-és tanácsi vezetőket.)

Nem vitás, hogy ilyen szervezeti előkészítés után a lexikonok sorozata lényegesen gyorsabban kerülhetne kiadásra. A gyakorlati együttműködés módzataiban pedig amúgyis szerepet fognak játszani a speciális helyi adottságok.

Sokkal nehezebb kérdés azonban az egyes tudományos vállalkozások programjának összeegyeztetése. Milyen problémák mutatkoznak e tekintetben országszerte? Különböző tudományágak részéről különböző, szintén sorozatjellegű vállalkozások megindítása folyt és folyik (műemléki, régészeti topográfia, helynévgyűjtés, megyei és kisebb hatóságú monográfiák, Magyarország árpád-kori történeti földrajza, és a tárgyalt helytörténeti lexikon, — hogy csak a most ismerteket említsem). Ezenkívül a levéltári források terv- vagy éppen ötletszerű kutatása is számos helyen megindult, vagy indulóban van (pl. szervezeten évek óta gyűjt építészettörténeti, művészettörténeti levéltári jellegű anyagot a Művészettörténeti Dokumentációs Központ — mely egyébként nyilvános gyűjtemény és szabadon kutatható — az Országos Műemléki Felügyelőség, a Magyar Tudományos Akadémia nem egy intézete — egyes monográfiák, topográfiák szerkesztőbizottsága). Elsősorban tehát a kutatások egybehangolására, egyeztetésére kell gondolni. Közismert egyébként az a tendencia, hogy megyék és városok, sőt községek is szívesen és egyre bőkezűbben áldoznak e fajta munkákra, nem is említve, hogy a helyi múzeumi és könyvtári központok szervezett, költségvetésileg biztosított összegek felett rendelkeznek e célból. Ép-

pen az egyes sorozatok támogatása (mely néha jelentős anyagi összegeket igényel) tenné szükségessé az esetleg szétforgácsoló, ötletszerűen adódott kisebb-nagyobb anyagi erők centralizálását.

Ez kifejezetten tudományszervezési feladat. Összehangolására véleményem szerint a Magyar Tudományos Akadémia hivatott, még akkor is, ha pillanatnyilag néha jelentéktelenné látszó összegek és elgondolások jönnek számításba.

Még inkább az lenne és kell, hogy legyen az egyes sorozatok szerkesztésének egyeztetése. Egyre inkább számolnunk kell azzal a „veszéllyel”, hogy egy-egy adott területről többé-kevésbé egymást fedő, bár más-más célkitűzésű összefoglaló munkák sora jelenik meg. Helyi példánál maradva: a Veszprém megyei régészeti topográfia konkrétan 1526-ig, általában azonban (elpusztult falvak esetében) a XVII. század végéig közli az egyes lelőhelyek leírását, ott, ahol kell, a vonatkozó történeti adatokat is. Természetesen még összefoglaló fejezetek is megírásra kerülnek, így pl. elképzelhetetlen, hogy középkori településtörténeti, köztörténeti fejezete e sorozatnak ne legyen. A munka negyedik éve folyik. A megye műemléki topográfiájának előkészítő munkálatait 1964-ben indítottuk meg. Fedések várhatók már a régészeti topográfiával érintkező területeken is. De még inkább várható e fajta tendencia a helytörténeti lexikon, sőt az egyelőre csak terveződő megyei monográfiával. Ugyanakkor, szintén példaként említem, amikor előreláthatólag 1970-ig régészeti, műemléki topográfiakötetek, a már megjelent 1527-től napjainkig terjedő időszakot átölelő helytörténeti lexikon és esetleg még megyei monográfia, számos részletfeldolgozás, és bibliografikus, illetőleg okmánytárjellegű munkák szép sora kerül kiadásra, az Árpád-kori történeti földrajz idevágó kötete anyagának megjelenése bizonyára jónéhány évvel később várható.

Nem egészséges jelenség az, ha tudományos kutatás és feldolgozás tekintetében nem vagyunk képesek tervszerűen dolgozni, nem tudjuk megteremteni az általában mindenki által igényelt és kétségkívül hasznosnak tartott koordinációt. Valljuk meg azt is, hogy tudományos életünkben az egyéni kezdeményezésnek, a spontaneitásnak még ma is a kívánatosnál nagyobb szerepe van.

A másik „veszély”, ha annak nevezhetjük, a már említett helyi kezdeményezések egyre gyarapodó száma. Egyes tudományszakokban (régészeti, esetenként történeti, művészettörténeti kutatásoknál) már most kimutatható, hogy nagyobb anyagi erők álla-

nak e helyi kezdeményezések rendelkezésére, mint akár az Akadémia, vagy a Művelődésügyi Minisztérium ugyane célra fordítható kerete. Helytelen volna ezt a tendenciát adminisztratív módon visszafojtani. Inkább a „felülről” és az „alulról” jelentkező elgondolások összehangolása és egyeztetése a

kívánatos s ez ismét a tudományszervezésnek az eddiginél hatékonyabb alkalmazása mellett szól.

Ha talán nem is kifejezetten a Veszprém megye helytörténeti lexikona bírálatához tartozik, de az ennek ürügyén felvázolt fentebbi problémák feltétlenül és remélhetőleg az ezután gyorsabb ütemű sorozat jövőjét is érinthetik.

Éri István

Jegyzetek

- ¹ Írta: Ila Bálint—Kovacsics József; szerk. Kovacsics József, Bp. 1964.
- ² L. Kenéz Győzőnek a Történelemtanítás-ban (IX. évf. 1964. 3. sz. 28—30.), illetőleg D-né Nagy Katalinnak a MTA Társadalmi-történeti tudományok osztályának Közleményei-ben (XIII. k. 1964. 4. sz. 467—478.) megjelent ismertetéseit.
- ³ „A törzskönyvbizottság éppen ezért az elmúlt 25 év alatt is ismételtlen leszögezte azt, hogy adatgyűjtéseinek részben az Országos Levéltárban, részben pedig a Központi Statisztikai Hivatalban őrzött teljes ósanyagát alkalmas időpontban feldolgozza és közrebocsátja.” — írja 1947-ben Thirring Lajos „Község- és helyneveink megállapítása s megváltoztatása” c. tanulmányában. Magyar Statisztikai Szemle, XXV. évf. 1947. 5—6. sz. 195—202.
- ⁴ Altalában a helynév-megállapítások problematikájával, de az említett javaslat ismertetésével kapcsolatos Kovacsics József: A magyarországi hivatalos helynevekről címmel (Földrajzi Közlemények, Uf. I. 3—4. sz. 245—252.) megjelentetett tanulmánya.
- ⁵ Sajnálatos és egyben jellemző, hogy Lukesics József munkája (A veszprémi egyházmegye könyvszete, Veszprém, 1909.) óta sem történt kísérlet ennek a maga korában valóban megközelítőleg teljes bibliográfiának kiegészítésére, folytatására. Erre természetesen a Lexikon sem vállalkozhatott.
- ⁶ Hollós István: A vándormozgalmak hatása Veszprém vármegye népességének fejlődésére. Magyar Statisztikai Szemle XIV. évf. 1936. 5. sz. 397—411.
- ⁷ Jól mutat rá a kereskedelmi tőke próbálkozásainak az iparban elszenvedett kudarcait ismertetve Pápa és Veszprém esetében a tendencia egyik összetevőjére Ruzsás Lajos: Városl fejlődés a Dunántúlon a XVIII—XIX. században c. munkájában (Dunántúli Tudományos Gyűjtemény, 51. Bp. 1964. 18—23. és 32—35.).
- ⁸ Legfeljebb néhány szembeötölő hibával illusztrálom, hogy a bibliográfia néhol az alapvető munkák említésével is adós maradt. Így Véghely Dezső: Emléklapok rendezett tanácsú Veszprém város közigazgatási életéből (Veszprém, 1886.); Maksay Ferenc: Szentgál népesedési viszonyai a feudalizmus végén (Történeti Statisztikai Evkönyv 1961.); Schleicher Aladár: A kislódi vashámor története (A MTA Műszaki tudományok osztályának Közleményei XXI. k. 1957. 1. 4. sz. 395—411.) és u. o.: A kislódi vashámor története II. r. (u. o.: XXX. k. 1—4. sz. 1962. 393—405.); Mihalik Sándor: A városi régi kéramia (Folia Archaeologia VII. 1955. 193—212.); u. o.: Bakonybéli kőedénygyártási próbálkozások (u. o. IX. 1957. 257—272.); Gulden István: A városi plébánia története (Magyar Sion, II. évf. 1864. 833, 945.), hogy csak néhány, találmásra kiragadott helysége hivatkozzam.
- ⁹ Hadd említsék meg itt a fogalmazásbeli pontatlanságok illusztrálására egy példát. Várpalota egyébként igen részletes, talán a kötet legterjedelmesebb életrajzában nemcsak szükségtelen ismétlődések találhatók, hanem három helyen egyugyanazon (az 1828. évi összeírás) forrásra hivatkozva egyízben 301, egy bekezdéssel alább 285, majd egy oldallal hátrébb 275 főben adják meg a helység iparosainak számát. (I. m. 391—392. o.)
- ¹⁰ I. erre H. Pálffy Iona: Veszprém város adózó lakossága az 1828. évben, és Kovács Alajos: Veszprém város lakosságának fejlődése és összetétele. (Magyar Statisztikai Szemle, XIV. évf. 1936. 384—397., ill. 371—383.)
- ¹¹ I. m. 105—106, 388, ill. 317. — E példákat még a textilfeldolgozó ipar, az üveghuták és a kislódi vasgyár kapcsán szaporíthatnánk.